

YUZO NAGATA, *Tarihte Âyanlar. Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi - Sa. 176, XXV + 329 + Harita.

Osmanlı Devleti tarihinde önemli bir yer işgal eden âyanlar konusu, Japon Prof. Yuzo Nagata'nın uzmanlık alanıdır. Yıllardır bu konuda emek sarfeden Prof. Nagata, çalışmalarını Karaosmanoğullarına teksif ederek Türk Tarih bilimine katkıda bulunmuştur. Eserin geniş Bibliyografyasının en dikkate değer kısmı arşiv kaynaklarının bolluğudur. Hiç şüphesiz bu da esere orijinallik kazandırmaktadır.

Prof. Nagata önsözünde âyan tabirine bir açıklık getirmeyi uygun görmüştür. Kısaca, bu müesseseyi, taşra idarecilerinin önüne geçerek hükümet ile bölge halkı arasında bir vasıta vazifesini gören sosyal zümre olduğu şeklinde özetlemiştir. Sayın Prof. âyanlar üzerinde yapılan araştırmaları başlıca iki nokta üzerinde toplamıştır. Bunlardan biri dünya ekonomisini, Akdeniz, Karadeniz ve Tuna üzerindeki artan etkisi ve bunun devamı olarak Osmanlı Devleti'nin siyasi, iç-timai ve iktisadi alanlarda kazandığı gelişme veya değişimdir. Prof. Nagata bu özelliklerden hareket ederek âyanlar üzerindeki araştırmasını yönlendirmiştir. Ona göre, Karaosmanoğullarının Manisa bölgesinde hâkimiyet tesis etmiş olması, uygun bir jeopolitik mevkiye ünlü bir âyan ailesinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu yüzden bölge, XVII. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nin kaydettiği gelişmeleri en iyi bir şekilde temsil etmiştir. Sayın Profesörün tayin ettiği ikinci nokta da dikkat çekicidir. Devlet XVII. yüzyılın sonlarına doğru ıslahat hareketlerine başladığı zaman, Anadolu ve Rumeli'nin birçok bölgesi âyanların hâkimiyeti altında bulunuyordu. Yani bu tutum devlet otoritesinin taşradaki nüfuzunun azalmış olduğunu gösteriyordu. Bu yüzden devlet taşradaki âyan hâkimiyetini kırmak zorunda idi. Böylece, merkez ile âyanlar arasında toprak ve halk üzerindeki nüfuz tesisi için mücadele başlamıştır.

Sayın Prof. Nagata'nın ifadesine göre, âyanlar üzerinde yapılacak araştırmalar, âyan hâkimiyeti altında bulunan bölgelerin siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel çalışmalarıyla da tamamlanmalıdır. Bu yüzden değerli araştırmacı ilâve olarak Manisa bölgesinin coğrafi, jeopolitik ve demografik durumunu da gözler önüne sermeye çalışmıştır. Öte yandan eserde Tanzimat öncesi şartlar da gözönünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

Prof. Nagata âyanlık müessesesinin ortaya çıkışında ve gerçekleşmesinde, Braudel'in tezine katılmamaktadır. Nitekim son zamanda yapılan diğer araştırmalarda "Braudel Tezi" ni reddeder istikamette gelişmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti'nde miri arazi sistemi öne çıkmaktadır. Bu yüzden Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'nın servet ve kudret kaynağının, büyük çiftlikler yerine, iltizam, tefecilik ve Avrupa tüccarlarıyla yerli üreticinin arasını bulma gibi faaliyetlerden olduğu gösterilmiştir. Sayın Prof. Giriş'te Karaosmanoğulları ve Manisa bölgesi üzerinde yapılan araştırmalar ve başta Manisa Kazası'na ait Şerhiye Sicilleri ile diğer kaynaklara da yer vermiştir.

Prof. Nagata I. Bölüm'de bölgenin jeopolitik mevkii, coğrafi ve ekolojik yapısı, demografik durumu ve idari durumu üzerinde durmaktadır. Burada XVII. yüzyılın ortalarından itibaren İzmir'in Doğu-Bau ticaretinde bir transit limanı olarak gelişmeye başlamasıyla Manisa'nın da önem kazandığı anlatılmaktadır. Bundan sonra Manisa bölgesinden hububat, pamuk ve üzümler gibi ziraî ürünler ile halı, kilim, keçe ve sahtıyan gibi mamûl maddeler ihraç edilmeye başlanmıştır. Ayrıca, İstanbul'un ihtiyacı olan zahire, hayvan ve sınaî mamûllerini gönderen bölgelerden biri de olmuştur. Bundan başka Rumeli vilâyetlerindeki çeşitli huzursuzluklar yüzünden

Manisa bölgesi önem kazanmıştı. Ayrıca, Osmanlı - Rus ve Avusturya Savaşları sürerken artan ihtiyaçların buradan sağlanması bölgeye canlılık getirmişti. Eserde bölgenin coğrafik ve ekolojik yapısı da incelendikten sonra demografik duruma temas edilmiştir. Burada Prof. F. Emecen'in eserinden (*XVI. Asırda Manisa Kazası*) geniş şekilde istifade eden Prof. Nagata, XVI. yüzyılda çifçi - köylü, konar- göçer ve şehirli miktarını ortaya koyduktan sonra XVII. asırda Manisa Kazası'nın avârizhâne durumuna yer vermiştir. Eserde devamlı XVII. ve XIX. yüzyılların avârizhâne durumu hakkında şeriyye sicillerinden bilgiler verilmiştir. Bu arada Batı Anadolu'ya olan Türkmen göçlerine ve bu vesileyle nakliyatçılık ve deve yetiştiriciliğine de temas edilmiştir. Manisa'nın Şehzade Sancağı oluşuna da işaret eden Prof. Nagata, sancağın 1627 yılından itibaren " ber-vech-i arpalık " statüsüne ve nihayet 1743 yılında yerli mütegalibelerden Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'nın Saruhan Mütesellimi tayin edildiğini belirtmiştir. Bu tayin Saruhan'da önemli hadiselerin başlangıcıdır. Hacı Hüseyin Ağa'nın ölüm tarihi 1816'ya kadar sürecektir.

Prof. Nagata II. Bölüm'de Karaosmanoğulları âilesinin tarihçesi ile birlikte âilenin hükümet merkezi ile olan münasebetlerinden bahsetmektedir. Burada önce âilenin menşei araştırılmış ve Kara Osman'ın 1666'da III. Murat Camii evkafı mukataasından Bahadırılı mukataası emini olduğu tespit edilmiştir. Kara Osman'ın 1687'de İzmir ve Aydın'daki hâric ez-defter Rumların cizyelerini tesbite memur olmuştur. Böylece, âyânlar arasına girmeye muvaffak olan Kara Osman'ın dört oğlu bulunuyordu. Bunlardan büyük oğul Hacı Mustafa Ağa babasının görevlerini devam ettirdiği gibi 1724'ten itibaren İran Savaşlarına katılmıştır. Bu arada hükümet tarafından eşkıya ilân edilen bölgedeki rakiplerinin tenkilinde başarı gösterince bölgede rakipsiz kalmıştı. 1743'ten sonra Saruhan Mütesellimliği'ne tayin edilerek 1755 senesine kadar baş âyân durumuna gelmiştir. Onun bu mütesellimliği halkın şikâyeti üzerine son bulmuştur. Yerine Yeğen Ali Paşa'nın kapıcılar kethüdası Elhac İbrahim Ağa tayin edilmiştir. Mustafa Ağa'nın mallarının musaderesi büyük sıkıntılar yaratmıştır. Ancak, Hacı Mustafa Ağa'nın bölgede hâkim olduğu dönemde âilenin elinde büyük bir servet biriktiği ve oğullarının servet sahibi oldukları anlaşılmaktadır.

Sayın Profesörün ifadesine göre âile bundan sonra yıllarca merkezden alâka görmedi. Ancak 1768, 1774 ve 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşlarındaki askerî katkılarından dolayı Karaosmanoğulları bölgede yeniden hâkimiyet kurmaya başladılar. Âileden Hacı Ahmed Ağa, 1787'de Saruhan Mütesellimi bizzat askerleriyle Ruslara karşı savaşmıştır. Savaşlarda yararlılığı görülen Hacı Ahmed Ağa, padişah tarafından " samur kürk " ile taltif de edilmiştir.

Âilenin diğer bir ferdi Hacı Pulad Mehmed Ağa Menemen ve Turgutlu Voyvodalıklarında bulunmuş, çok zengin olmuştu. Birçok hayrat bırakan Mehmed Ağa öldüğü zaman (1806) muhalefatının tespiti ve zabtu işine hükümet el attı. Yapılan yazışmalar ve görüşmelerden âyânların servetinin ne derecede artabildiği, devletin de buna göz diktiği görülmektedir. Aynı tarihte vefat eden Gelembey Voyvodası Hacı Ahmed Ağa da âilenin zengin bir üyesi idi. Kara Mütesellim Hacı Mehmed Ağa'nın kardeşi Ömer Ağa ile birlikte Osmanlı - Rus Savaşı'na katıldığı ve hizmetleri karşılığında padişah tarafından "samur kürk " ile taltif edildiği anlaşılmıştır. Prof. Nagata'nın tespitlerine göre âilenin diğer bir üyesi olan Hacı Ömer Ağa, Bergama Voyvodası olarak nüfuzunu genişletmiş, hatta Karesi Mütesellimliği'ni de ele geçirmiştir. Çandarlı ve Bandırma İskelelerinin mübayaacılığını da yapan Ömer Ağa 1787'de Rus Seferi'nde büyük yararlık gösterdi ve " samur kürk " ile taltif edildi. Bir müddet sonra İskenderiye'deki karışıklıkları yatıştırmak üzere Mısır'a gönderildi. Ömer Ağa İstanbul'da yapılan Sened-i İttifak toplantısına katıldı. Prof. Nagata Ömer Ağa'nın ölümünden sonra devletin onun muhalefatının zabtu için aldığı tedbirleri orijinal belgelerle ortaya koymuştur. Bu sûretle II. Mahmud'un mevcut şartlar altında âyânlara karşı olan tutumu da ortaya çıkmaktadır.

Sayın Prof. bundan sonra âilenin diğer bir üyesi Küçük Hüseyin Ağa'ya yer vermiştir. Burada yabancılarla temaslar yer almaktadır. Hükümetin ve yabancıların Karaosmanoğullarına güvenmeleri ise dikkat çekicidir. Savaş yıllarında Hükümetin Karaosmanoğulları âilesinden zaman zaman yardım istediği de tespit edilmiştir. Karaosmanoğullarının en parlak devri, Hacı Hüseyin Ağa'nın Aydın muhassıllığına tesadüf eder. Manisa'da bir kütüphâne de tesis ettiği anlaşılan Hüseyin Ağa'ya İzmir'deki yabancı temsilciler de itibar ediyorlardı. Bu devirdeki savaşlarda, hükümetin Karaosmanoğlu âilesinden birçok hususta yararlandığı anlaşılmaktadır. Bu katkılarında dolayı âile en parlak devrini yaşamıştır. Buraya kadar âilenin önemli şahsiyetlerine yer veren Prof. Nagata, devletin Hüseyin Ağa'dan istifade yollarını da maddeler halinde sıralamıştır (48 - 50). Ayrıca âyânların yardımlarına şiddetle ihtiyaç duyan devletin, nüfuzlarının artmasına göz yummak zorunda kalışına da işaret olunmuştur.

Ayânlık müessesesinin zamanla etkisinin azaldığı bilinmektedir. Özellikle Sened-i İttifak'ın yürürlüğe girmesinden sonra Karaosmanoğulları âilesinin üyelerinin birer devlet memuru sıfatını almaya başladığı görülmektedir. Tabiiyle bu durum "âyânlar devri" nin kapanmaya başladığını ifade eder. Bu yönden Prof. Nagata, âilenin Tanzimat öncesi tarihçesini 5 devreye ayırmıştır (57-58).

Prof. Nagata III. Bölüm'de Karaosmanoğulları âilesi ile iltizam hakları arasındaki münasebetleri incelemiştir. Buna göre 1743 yılından itibaren 10 yıl içinde âilenin bölgedeki tımar, zemet ve mukataayı iltizam ettiği, servet ve kudret kazandığı ortaya konmuştur. Hacı Mustafa Ağa'dan sonra, Kuru-yi Cebel-i Manisa mukataası ile etrafındaki tımar ve zemetler için açılan davalar, onun toprakları nasıl elde ettiği örnekleriyle gösterilmiştir. Sonunda devlet ayânlık iddiasında bulunanları mütegalibe olarak vasıflandırıp peşpeşe ferman ve adaletnâme ısdar etmiştir. Bundan başka burada malikâne sisteminin uygulanması orijinal belgelerle anlatılmıştır.

Prof. Nagata Hüseyin Ağa'nın bölge halkına sağladığı mali yardımlara (zimemi nâs) da temas etmiştir. Burada mukataaların nasıl verildiği ve devletin denetimi altındaki mukataalardan başka, taşradaki siyasi çekişmelerin iltizam haklarının kazanılmasında etkili oluşu da incelenmiştir. Manisa bölgesinin zirai mahsulleri ile hayvani mamüllerinin toplandığı bir merkez oluşunun Karaosmanoğulları âilesinin sosyal ve iktisadi faaliyetlerine yön verişinde keza burada gösterilmiştir. Ayrıca, Karaosmanoğullarının sarraflarla olan ilişkileri de belgelerle ortaya konmuştur.

Eserin IV. Bölümü Karaosmanoğulları çiftliklerinin işletilmesine ayrılmıştır. Âilenin miri arazi prensibine rağmen tarlaları tasarruf edişi örnekleriyle gösterilmiştir. Buna göre Karaosmanoğulları bölgenin en münbit topraklarına sahip olmuşlardır. Âilenin bu arazi edinmeleri 4 ana esas üzerinde mütalaa edilmiştir (94-105). Bundan başka çiftliklerin hudutları, toprağın âile içindeki intikali, tarla, mer'a ve çiftliğin hukuki durumu hakkında da araştırma yapılmıştır. Böylece, çiftliklerdeki ortaklık ve hizmetkârlık ve buna mümasil olarak işletmecilik, beylik tarlaları ve icareye verilen tarlalar konusunda orijinal bilgiler verilmiştir. Bundan sonra çiftliklerde üretim, gelir ve pazarlama bahsinde zirai sektör ile hayvancılık sektörü yer almaktadır.

Prof. Nagata V. Bölüm'de âilenin vakıflarına yer vermiştir. Burada vakfiyelerin listesiyle beraber mahiyetleri de açıklanmıştır. Vakıf konusunda oldukça cömert davrandığı anlaşılan âilenin, bölgenin kültür hayatına önemli katkısının olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim çok sayıda tesis bir tablo ile gösterilmiştir (148). Bu vakıfların bölgenin kalkınmasındaki rolüne de temas edilmiştir. Ayrıca gayr-i menkullerin cinslerine ve şehirlerine göre dağılımı tablolarda gösterilmiştir (152-153).

Sayın Prof. VI. Bölüm'de Karaosmanoğulları âilesinin cemiyet hayatı ile ayânlığın sona ermesi hakkında bilgiler vermektedir. Devamlı Türk âile yapısı hakkında yapılan yayınlara işaret

edildikten sonra âilenin şeceresi (Ek VIII), muhalefat tespiti ile mirasın taksimi ve zengin bir âilenin oturduğu konağın tavsifi ve buradaki hayat tarzı anlatılmıştır. Ayrıca, Pulad Mehmed Ağa'ya âit eşyanın dökümü hem etnografya hem de piyasa ekonomisi üzerinde çalışanlara fikir verecektir. Servetin yapısı adlı bahiste, şeriye sicilleri ve muhalefat defterlerinden bilgiler aktararak âilenin şehirdeki esnaf, bakkal, tüccar ve sarraflarla olan münasebetleri, iş imkânlarının sağlanması gibi konular işlenmiştir. Sayın Prof. özellikle Avrupa ekonomisinin geliştiği devirde hububat olsun, pamuk veya kökboya gibi sınaî bitkiler olsun tarımın artık para ekonomisine dahil edildiğini açıklayarak, Karaosmanoğlu çiftliklerinin bundan zarar gördüğünü açıklamıştır.

Prof. Nagata sonuç olarak âilenin Manisa kazasındaki nüfûzunun, siyasi olmakla beraber, özellikle çiftlik işletmeciliği ile vakıf faaliyetlerine dayandığını ifade etmiştir. II. Mahmud'un tedbirlerine rağmen âyanların nüfûzunun Manisa Ovası'nda bir müddet daha devam ettiği anlaşılmaktadır.

Prof. Nagata eserinde âyanlık konusunu çok iyi kavramış ve konunun her yönünü ortaya koymuştur. Tablolarla yapılan açıklamalar esere değer kazandırmıştır. Ekler ise birçok araştırmacı için önemli bir mehzadır. Bir yabancıнын konuya bu kadar vâkıf olabilmesi takdire şayandır.

MÜCTEBA İLGÜREL